

פֶּרֶק שִׁשִּׁי

א 1 דֶּרֶךְ בְּרִיתוֹ שֶׁלֹּאֲדָם לִהְיוֹת נִמְשָׁךְ בְּדַעוֹתָיו וּבְמַעֲשָׂיו אַחֵר רָעִיו וְחֻבְרָיו, וְנוֹהֵג בְּמִנְהַג אֲנָשֵׁי מְדִינָתוֹ. לְפִיכָךְ צָרִיךְ אָדָם לְהִתְחַבֵּר לְצַדִּיקִים וְלִישָׁב אֶצֶל הַחֲכָמִים תָּמִיד, כְּדִי שֶׁיִּלְמַד מִמַּעֲשֵׂיהֶם, וְיִתְרַחֵק מִן הָרָשָׁעִים הַהוֹלְכִים בַּחֲשָׁךְ, כְּדִי שֶׁלֹּא יִלְמַד מִמַּעֲשֵׂיהֶם. הוּא שֶׁשְׁלֹמֹה אוֹמֵר: "הוֹלֵךְ אֶת חֲכָמִים יִחְכֵּם, וְרָעָה כִּסִּילִים יִרְעֶ" (משלי יג, כ), וְאוֹמֵר: "אֲשֶׁרִי הָאִישׁ אֲשֶׁר לֹא הֵלֵךְ בַּעֲצַת רָשָׁעִים..." (תהילים א, א).

א 2 וְכֵן אִם הָיָה בְּמִדְיָנָה שְׁמִנְהֻגוֹתֶיהָ רָעִים, וְאִין אֲנָשִׂיהָ הוֹלְכִים בְּדֶרֶךְ יִשְׂרָאֵל – יֵלֵךְ לְמָקוֹם שֶׁאֲנָשָׁיו צַדִּיקִים וְנוֹהֲגִים בְּדֶרֶךְ טוֹבִים. וְאִם הָיוּ כָּל הַמְּדִינּוֹת שֶׁהוּא יוֹדֵעַם וְשׁוֹמֵעַ שְׁמוֹעֶתָן נוֹהֲגִים בְּדֶרֶךְ לֹא טוֹבָה, כְּמוֹ זְמַנּוֹ זֶה, אוֹ שֶׁאִינוֹ יָכוֹל לֵילֵךְ לְמִדְיָנָה שְׁמִנְהֻגוֹתֶיהָ טוֹבִים, מִפְּנֵי הַגִּיסוֹת אוֹ מִפְּנֵי הַחֲלִי – יֵשֵׁב לְבָדוֹ יְחִידִי, כַּעֲנִין שְׁנֶאֱמַר: "יֵשֵׁב בְּדָד וַיִּדֹם" (איכה ג, כח). וְאִם הָיוּ רָעִים וְחֲטָאִים, שֶׁאִין מְנִיחִים אוֹתוֹ לִישָׁב בְּמִדְיָנָה, אֲלֵא אִם כֵּן נִתְעַרֵּב עִמָּהֶם וְנוֹהֵג בְּמִנְהַגָּם הָרַע – יֵצֵא לְמַעֲרוֹת וּלְחֻחוֹתִים וּלְמַדְבָּרוֹת, וְאֵל יִנְהִיג עֲצָמוֹ בְּדֶרֶךְ חֲטָאִים, כַּעֲנִין שְׁנֶאֱמַר: "מִי יִתְנַנֵּי בַּמִּדְבָּר מְלוֹן אֲרָחִים..." (ירמיה ט, א).

ב מִצְוֹת עָשָׂה לְהִדְבֵּק בַּחֲכָמִים כְּדִי לְלַמֵּד מִמַּעֲשֵׂיהֶם, שְׁנֶאֱמַר: "וְבוֹ תִדְבֹּק" (דברים י, כ); וְכִי אֶפְשָׁר לְאָדָם לְהִדְבֵּק בַּשְּׂכִינָה? אֲלֵא כִּךְ אָמְרוּ חֲכָמִים בְּפֶרוֹשׁ מִצְוָה זוֹ: הִדְבֵּק בַּחֲכָמִים וְתִלְמִידֵיהֶם. לְפִיכָךְ צָרִיךְ אָדָם לְהִשְׁתַּדֵּל שִׁישָׂא בֵּית תִּלְמִיד חֲכָמִים, וַיִּשָּׂא בֵּיתוֹ לְתִלְמִיד חֲכָמִים, וְלֹאכֹל וּלְשִׁתּוֹת עִם תִּלְמִידֵי חֲכָמִים, וְלַעֲשׂוֹת פֶּרֶק מְטִיָּא לְתִלְמִידֵי חֲכָמִים, וּלְהִתְחַבֵּר לָהֶן בְּכָל מִיָּנִי חֲבוּר, שְׁנֶאֱמַר: "וּלְדַבְּקָהּ בּוֹ" (שם יא, כב; ל, כ; יהושע כב, ה). וְכֵן צִוּוּ חֲכָמִים וְאָמְרוּ: וְהָיוּ מִתְאַבְּקִים בַּעֲפֹר רַגְלֵיהֶם וְשׁוֹתָהּ בְּצִמָּא אֶת דְּבָרֵיהֶם.

ג מִצְוָה עַל כָּל אָדָם לְאַהֵב אֶת כָּל אֶחָד וְאֶחָד מִיִּשְׂרָאֵל כְּגֹפוֹ, שְׁנֶאֱמַר: "וְאָהַבְתָּ לְרֵעֶךָ כָּמוֹךָ" (ויקרא יט, יח). לְפִיכָךְ צָרִיךְ שֶׁיִּסְפֹּר בְּשִׁבְחוֹ וּלְחוּס עַל מְמוֹנּוֹ כְּמוֹ שֶׁהוּא חָס עַל מְמוֹן עֲצָמוֹ וְרוֹצֵה בְּכַבוֹד עֲצָמוֹ. וְהִמְתַּכַּפֵּד בְּקִלּוֹן חֻבְרוֹ – אִין לוֹ חֵלֶק לְעוֹלָם הַבָּא.

ד אֶהְבֵּת הַגֵּר שֶׁבָּא וְנִכְנָס תַּחַת כֹּנֶפִי הַשְּׂכִינָה – שְׁתֵּי מִצְוֹת עָשָׂה: אַחַת – מִפְּנֵי שֶׁהוּא בְּכֻלָּל רָעִים; וְאַחַת – מִפְּנֵי שֶׁהוּא גֵר, וְהַתּוֹרָה אָמְרָה: "וְאָהַבְתָּם אֶת הַגֵּר" (דברים י, יט). צִוָּה עַל אֶהְבֵּת הַגֵּר כְּמוֹ שֶׁצִּוָּה עַל אֶהְבֵּת שְׁמוֹ, שְׁנֶאֱמַר: "וְאָהַבְתָּ אֶת יְיָ אֱלֹהֶיךָ" (שם ו, ה; יא, א). הַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא עֲצָמוֹ אוֹהֵב גֵּרִים, שְׁנֶאֱמַר: "וְאָהַב גֵּר" (שם י, יח).

ה כָּל הַשּׁוֹנֵא אֶחָד מִיִּשְׂרָאֵל בְּלָבוֹ – עוֹבֵר בְּלֹא תַעֲשֶׂה, שְׁנֶאֱמַר: "לֹא תִשָּׂא אֶת אַחִיךָ בְּלִבְכָךְ" (ויקרא יט, יז). וְאִין לֹקִיין עַל לֹאוֹ זֶה, לְפִי שֶׁאִין בּוֹ מַעֲשֶׂה. וְלֹא הִזְהִירָה תּוֹרָה אֲלֵא עַל שְׁנֵאָה שְׁבִלִב; אֲבָל הַמַּכָּה אֶת חֻבְרוֹ, וְהַמְּחַרֵּף אֶת חֻבְרוֹ – אֵף עַל פִּי שֶׁאִינוֹ רָשָׁא, אִינוֹ עוֹבֵר מִשּׁוּם "לֹא תִשָּׂא".

ו כְּשִׁיחֲטָא אִישׁ לְאִישׁ – לֹא יִשְׁטַמְנוּ וְיִשְׁתַּק, כְּמוֹ שְׁנֶאֱמַר

בְּרָשָׁעִים: "וְלֹא דִבֶּר אֲבֻשָׁלוֹם עִם אֲמִנוֹן לְמַרְעֵ וְעַד טוֹב, כִּי שָׁנָא אֲבֻשָׁלוֹם אֶת אֲמִנוֹן" (שְׁמוּאֵל ב יג, כב), אֲלֵא מִצְוָה עָלָיו לְהוֹדִיעוֹ וְלֹאמַר לוֹ 'לָמָּה עָשִׂיתָ לִּי כֹךְ וְכֹךְ, וְלָמָּה חָטָאתָ לִּי בַדִּבֶּר פְּלוֹנִי?', שְׁנֵאמַר: "הוֹכַח תּוֹכִיחַ אֶת עַמִּיתְךָ, וְלֹא תִשָּׂא עָלָיו חֲטָא" (ויקרא יט, יז). וְאִם חָזַר וּבִקֵּשׁ מִמֶּנּוּ לְמַחֵל לוֹ – צָרִיךְ שִׁימָחֵל. וְלֹא יִהְיֶה הַמּוֹחֵל אֲכֻזָּרִי, שְׁנֵאמַר: "וַיִּתְפַּלֵּל אֲבִרָהֶם אֶל הָאֱלֹהִים" (בראשית כ, יז).

11 הָרוּאָה אֶת חֲבֵרוֹ שֶׁחָטָא אוֹ שֶׁהוּא הוֹלֵךְ בְּדֶרֶךְ לֹא טוֹבָה – מִצְוָה לְהַחֲזִירוֹ לְמוֹטָב וְלְהוֹדִיעוֹ שֶׁהוּא חוֹטָא עַל עֲצֻמוֹ בְּמַעֲשָׁיו הָרָעִים, שְׁנֵאמַר: "הוֹכַח תּוֹכִיחַ אֶת עַמִּיתְךָ" (ויקרא יט, יז).

21 הַמוֹכִיחַ אֶת חֲבֵרוֹ, בֵּין בְּדִבְרִים שֶׁבִּינוּ לְבִינוּ בֵּין בְּדִבְרִים שֶׁבִּינוּ לְבֵין הַמָּקוֹם – צָרִיךְ לְהוֹכִיחוֹ בִּינוּ לְבֵין עֲצֻמוֹ. וַיִּדְבֵּר לוֹ בְּנִחַת וּבְלִשׁוֹן רַפָּה, וַיּוֹדִיעוֹ שֶׁאִינוֹ אוֹמֵר לוֹ אֲלֵא לְטוֹבָתוֹ וְלִהְבִּיאוֹ לַחַיִּי הָעוֹלָם הַבֹּא: אִם קָבַל מִמֶּנּוּ – מוֹטָב; וְאִם לֹא – יוֹכִיחַ פַּעַם שְׁנִיָּה וּשְׁלִישִׁית. וְכֵן תָּמִיד חַיֵּב לְהוֹכִיחַ, עַד שֶׁיִּכְהוּ הַחוֹטָא וַיֹּאמֶר לוֹ 'אֵינִי שׁוֹמֵעַ'. וְכָל שֶׁאֲפָשָׁר בְּיָדוֹ לְמַחֹת, וַאֲיִנוֹ מִמַּחָה – הוּא נִתְפָּשׁ בַּעֲוֹן אֵלּוֹ כָּלֵם, שֶׁאֲפָשָׁר לוֹ לְמַחֹת בָּהֶם.

1 חַ הַמוֹכִיחַ אֶת חֲבֵרוֹ תַּחֲלָה – לֹא יִדְבֵּר לוֹ קָשׁוֹת עַד שֶׁיִּכְלִימֶנּוּ, שְׁנֵאמַר: "וְלֹא תִשָּׂא עָלָיו חֲטָא" (שם); כֹּךְ אָמְרוּ חֲכָמִים: יָכוֹל אֶת מוֹכִיחוֹ וּפָנָיו מִשְׁתַּנּוֹת? תִּלְמוּד לֹאמַר: "וְלֹא תִשָּׂא עָלָיו חֲטָא". מִכָּאן שֶׁאֲסוּר לְאָדָם לְהַכְלִים אֶת יִשְׂרָאֵל, וְכָל שָׂכֵן בְּרָבִים.

2 חַ אֵף עַל פִּי שֶׁהַמְכָּלִים אֶת חֲבֵרוֹ אִינוֹ לוֹקָה – עוֹוֹן גָּדוֹל הוּא. כֹּךְ אָמְרוּ חֲכָמִים: הַמְּלַבֵּין פָּנָיו חֲבֵרוֹ בְּרָבִים – אֵין לוֹ חֵלֶק לְעוֹלָם הַבֹּא. לְפִיכֹךְ צָרִיךְ אָדָם לְהִזָּהֵר בַּדִּבֹּר זֶה, שֶׁלֹּא לְבִישׁ חֲבֵרוֹ בְּרָבִים, בֵּין קָטָן בֵּין גָּדוֹל, וְלֹא יִקְרָא לוֹ בִּשְׁם שֶׁהוּא בּוֹשׁ מִמֶּנּוּ, וְלֹא יִסְפֹּר לְפָנָיו דִּבֶּר שֶׁהוּא בּוֹשׁ מִמֶּנּוּ.

3 חַ בְּמָה דְּבָרִים אֲמוּרִים? בְּדִבְרִים שֶׁבִּין אָדָם לְחֲבֵרוֹ. אֲבָל בְּדִבְרֵי שָׁמַיִם – אִם לֹא חָזַר בּוֹ בִּסְתֵר, מְכַלִּימִין אוֹתוֹ בְּרָבִים, וּמִפְּרָסְמִין חֲטָאוֹ, וּמִחֲרָפִין אוֹתוֹ בְּפָנָיו וּמִבְזִין וּמִקְלָלִין, עַד שֶׁיִּחָזֵר לְמוֹטָב, כְּמוֹ שֶׁעָשׂוּ כָּל הַנְּבִיאִים לְיִשְׂרָאֵל.

4 חַ מִי שֶׁחָטָא עָלָיו חֲבֵרוֹ, וְלֹא רָצָה לְהוֹכִיחוֹ וְלֹא לְדַבֵּר לוֹ כָּלוּם, מִפְּנֵי שֶׁהָיָה הַחוֹטָא הַדִּיּוּט בְּיוֹתֵר אוֹ שֶׁהָיָה דַּעְתּוֹ מְשֻׁבָּשֶׁת, וּמַחֵל לוֹ בְּלִבּוֹ, וְלֹא שִׁטְמוֹ, וְלֹא הוֹכִיחוֹ – הָרִי זוֹ מִדַּת חֲסִידוּת; לֹא הִקְפִּידָה תוֹרָה אֲלֵא עַל הַמְשֻׁטְמָה.

1 חַ חַיֵּב אָדָם לְהִזָּהֵר בִּיתוּמִים וְאַלְמָנוֹת, מִפְּנֵי שֶׁנִּפְשָׁן שְׁפָלָה לְמָאֵד וְרוּחָן נְמוּכָה, אֵף עַל פִּי שֶׁהֵן בְּעָלֵי מָמוֹן. אֲפִלּוּ אֲלִמְנָתוֹ שְׁלֵמָלָךְ וִיתוּמָיו שְׁלֵמָלָךְ – מְזַהְרִים אָנוּ עָלֶיְהֶן, שְׁנֵאמַר: "כָּל אֲלִמְנָה וִיתוֹם לֹא תַעֲנוּן" (שְׁמוֹת כב, כא).

2 חַ וְהֵיאֵךְ נוֹהֲגִין עִמָּהֶן? לֹא יִדְבֵּר אֲלֵיְהֶן אֲלֵא רַפּוֹת, וְלֹא יִנְהַג בָּהֶן אֲלֵא מְנַהֵג כְּבוֹד, וְלֹא יִכְאִיב גּוּפָם בַּעֲבוּדָה וְלֹא לָבֶם בְּדִבְרִים, וְיַחוּס עַל מָמוֹנָם יִתֵּר מִמָּמוֹן עֲצֻמוֹ.

3 חַ כָּל הַמְּקַנִּיטֵן אוֹ הַמְּכַעִיסֵן אוֹ הַכְּאִיב לְבָן אוֹ רָדָה בָּהֶן

או אבד ממונן - הרי זה עובר בלא תעשה, וכל שכן המכה אותם או המקללן. ולא זו - אף על פי שאין לוקין עליו, הרי ענשו מפרש בתורה: "וחרה אפי וחרגתי אתכם בחרב" (שם כב, כג).

4 ברית כרת להן מי שאמר והיה העולם, שכל זמן שהם צועקים מחמס - הן נעננין, שנאמר: "כי אם צעק יצעק אלי - שמע אשמע צעקתו" (שם כב, כב).

5 במה דברים אמורים? בזמן שענה אותן לצרכי עצמו. אבל ענה אותן הרב כדי ללמדן תורה או אפנות או להוליכן בדרך ישרה - הרי זה מתר. ואף על פי כן, לא ינהג בהן מנהג כל אדם, אלא יעשה להן הפרש, וינהלם בנחת וברחמים גדולים וכבוד, "כי יי יריב ריבם" (משלי כב, כג). אחד יתום מאב ואחד יתום מאם. ועד אמת נקראים 'יתומים' לענין זה? עד שלא יהיו צריכין לאדם גדול להסמך לו לאמנן ולהטפל בהן, אלא יהיה עושה כל צרכי עצמו לעצמו כשאר כל הגדולים.

פרק שביעי

א המרגל בחרו - עובר בלא תעשה, שנאמר: "לא תלך רכיל בעמיה" (ויקרא יט, טז). ואף על פי שאין לוקין על לאו זה, עוון גדול הוא, וגורם להרג נפשות רבות מישראל, לכך נסמך לו: "לא תעמד על דם רעך" (שם); צא ולמד מה ארע לדואג האדומי (שמואל א כא-כב).

ב1 אי זה הוא רכיל? זה שהוא טוען דברים, והולך מזה לזה ואומר 'כך וכך אמר פלוני', 'כך וכך שמעתי על פלוני', אף על פי שהוא אומר אמת, הרי זה מחריב את העולם.

ב2 יש עוון גדול מזה עד מאד, והוא בכלל לאו זה, והוא לשון הרע, והוא המספר בגנות חברו, אף על פי שאמר אמת. אבל האומר שקר - מוציא שם רע על חברו נקרא. אבל בעל לשון הרע זה שיושב ואומר 'כך וכך עשה פלוני', 'וכך וכך היו אבותיו', 'וכך וכך שמעתי עליו', ואומר דברים שלגנאי - על זה הפתוב אומר: "יכרת יי כל שפתי חלקות, לשון מדברת גדלות" (תהילים יב, ד).

ג1 אמרו חכמים: על שלש עבירות נפרעין מן האדם בעולם הזה, ואין לו חלק לעולם הבא: עבודה זרה, וגלוי עריות, ושפיכות דמים - ולשון הרע פנגד כלם.

ג2 ועוד אמרו חכמים: כל המספר בלשון הרע, כאלו כפר בעקר, שנאמר: "אשר אמרו ללשננו נגביר, שפתינו אתנו, מי אדון לנו?" (שם יב, ה). ועוד אמרו חכמים: שלשה לשון הרע הורגת: האומרו, והמקבלו, וזה שאומרין עליו. והמקבלו - יתר מן האומרו.

ד1 ויש שם דברים שהן אבק לשון הרע. כיצד? מי יאמר לפלוני שיהיה כמות שהוא עתה?, או שיאמר 'שתקו מפלוני, איני רוצה להודיע מה ארע ומה היה', וכיוצא בדברים האלו. וכן המספר בטובת חברו בפני שונאיו - הרי

זֶה אֶבֶק לְשׁוֹן הָרַע, שְׁזֶה גֹרֵם לָהֶן שְׁיִסְפְּרוּ בִּגְנוּתוֹ. וְעַל עֲנִין
זֶה אָמַר שְׁלֹמֹה: "מִבְּרֶךְ רַעְהוּ בְּקוֹל גְּדוֹל בִּבְקָר הַשָּׁפִים –
קָלָלָהּ תִּחְשָׁב לוֹ" (משלי כו, יד), שְׁמִתוֹךְ טוֹבְתוֹ בָּא לִיְדֵי רַעְתּוֹ.

ד2 וְכֵן הַמִּסְפָּר בְּלִשׁוֹן הָרַע דֶּרֶךְ שִׁחּוֹק וְדֶרֶךְ קִלּוֹת רֹאשׁ,
כְּלוּמַר שְׁאִינוּ מְדַבֵּר בְּשִׁנְאָה; הוּא שְׁשִׁלְמָה אֹמֵר:
"כְּמִתְלַהֲלֵה הִיְרָה זָקִים חֲצִים וּמּוֹת, בֵּן אִישׁ רָמָה אֶת רַעְהוּ
וְאָמַר הֲלֹא מִשְׁחַק אָנִי" (שם כו, יח-יט). וְכֵן הַמִּסְפָּר בְּלִשׁוֹן הָרַע
דֶּרֶךְ רַמְיּוֹת, וְהוּא שְׁיִסְפָּר לְתַמּוֹ, וּכְאִלוּ אִינוּ יוֹדַע שְׁדַבֵּר זֶה
לְשׁוֹן הָרַע הוּא, אֶלֹא כְּשִׁמְמַחִין בּוֹ, אֹמֵר 'אִינִי יוֹדַע שְׁאִלוֹ
מַעֲשָׂיו שֶׁלְּפָלוֹנִי' אוֹ 'שְׁזֶה לְשׁוֹן הָרַע'.

ה אֶחָד הַמִּסְפָּר בְּלִשׁוֹן הָרַע בִּפְנֵי חֲבֵרוֹ אוֹ שְׁלֹא בִּפְנֵיו.
וְהַמִּסְפָּר דְּבָרִים שְׂגוֹרִמִּין, אִם נִשְׁמְעוּ אִישׁ מִפִּי אִישׁ, לְהַזִּיק
חֲבֵרוֹ בְּגוֹפּוֹ אוֹ בְּמִמּוֹנּוֹ, אֶפְלוּ לְהַצִּיר לוֹ אוֹ לְהַפְחִידוֹ – הֵרִי
זֶה לְשׁוֹן הָרַע. וְאִם נֹאמְרוּ דְּבָרִים אֵלּוּ בִּפְנֵי שְׁלֹשָׁה – כָּבַר
נִשְׁמַע הַדְּבָר וְנוֹדַע, וְאִם סִפֵּר הַדְּבָר אֶחָד מִן הַשְּׁלֹשָׁה פַּעַם
אַחֲרָת, אֵין בּוֹ מִשּׁוּם לְשׁוֹן הָרַע; וְהוּא שְׁלֹא יִתְכּוֹן לְהַעֲבִיר
הַקּוֹל וּלְגַלּוֹתוֹ יִתֵּר.

ו כָּל אֵלּוּ הֵם בְּעֲלֵי לְשׁוֹן הָרַע, שְׁאִסּוּר לְדוֹר בְּשִׁכְנוּתָם, וְכָל
שָׂכֵן יֵיִשֵּׁב עִמָּהֶם וְלִשְׁמַע דְּבָרֵיהֶם. וְלֹא נִחַתָּם גָּזַר דִּין עַל
אֲבוֹתֵינוּ בְּמִדְּבָר אֶלֹא עַל לְשׁוֹן הָרַע בְּלִבָּד.

ז1 הַנּוֹקֵם אֶת חֲבֵרוֹ – עוֹבֵר בְּלֹא תַעֲשֶׂה, שְׁנֹאמַר: "לֹא תִקֵּם"
(ויקרא יט, יח). וְאִף עַל פִּי שְׁאִינוּ לוֹקָה – יַדְעָה רַעְהָ הִיא עַד
מָאֵד, אֶלֹא רָאוּי לְאָדָם לְהִיּוֹת מַעֲבִיר עַל כָּל דְּבָרֵי הָעוֹלָם,
שֶׁהַכֹּל אֵצֶל הַמִּבְיָנִים דְּבָרֵי הֶבֶל וְהַבְּאִי, וְאִינֶן כְּדֹאִי לְנִקָּם
עֲלֵיהֶם.

ז2 כִּיצַד הִיא הַנְּקִימָה? אָמַר לוֹ חֲבֵרוֹ 'הַשְּׁאִילֵנִי קֶרְדֶּמֶךְ',
אָמַר לוֹ 'אִינִי מִשְׁאִילָךְ'. לְמַחֵר צָרָךְ לְשָׂאֵל מִמֶּנּוּ, אָמַר לוֹ
'הַשְּׁאִילֵנִי קֶרְדֶּמֶךְ', אָמַר לוֹ 'אִינִי מִשְׁאִילָךְ, כְּדֶרֶךְ שְׁלֹא
הַשְּׁאִלְתָּנִי כְּשִׁשְׁאִלְתִּי מִמֶּךָ' – הֵרִי זֶה 'נּוֹקֵם'. אֶלֹא כְּשִׁיבּוֹא
לְשָׂאֵל, יִתֵּן בְּלִבּ שָׁלֹם, וְלֹא יִגְמַל כְּאֲשֶׁר גָּמַל לוֹ, וְכֵן כָּל
כִּיּוֹצֵא בָּאֵלּוּ. וְכֵן אָמַר דָּוִד בְּדַעוֹתָיו הַטּוֹבוֹת: "אִם גָּמַלְתִּי
שׁוֹלְמִי רַע" (תהילים ז, ה).

ח1 וְכֵן כָּל הַנוֹטֵר לְאַחַד מִיִּשְׂרָאֵל – עוֹבֵר בְּלֹא תַעֲשֶׂה,
שְׁנֹאמַר: "וְלֹא תִטֵּר אֶת בְּנֵי עַמֶּךָ" (ויקרא יט, יח). כִּיצַד? רְאוּבֵן
שְׁאֹמֵר לְשִׁמְעוֹן 'שָׂכַר לִי בֵּית זֶה' אוֹ 'הַשְּׁאִילֵנִי שׁוֹר זֶה',
וְלֹא רָצָה שִׁמְעוֹן. לִיָּמִים צָרָךְ שִׁמְעוֹן לְרְאוּבֵן לְשָׂאֵל מִמֶּנּוּ
אוֹ לְשָׂכַר, וְאָמַר לוֹ רְאוּבֵן 'הֵא לָךְ, הִרִינִי מִשְׁאִילָךְ וְאִינִי
כְּמוֹתְךָ, וְלֹא אֲשַׁלֵּם לָךְ כְּמַעֲשִׂיךָ' – הָעוֹשֶׂה כְּזֶה עֹבֵר בְּ'לֹא
תִטֵּר'.

ח2 אֶלֹא יִמָּחַה הַדְּבָר מִלְּבּוֹ, וְלֹא יִטְרְנוּ, שְׁכָל זְמַן שֶׁהוּא נוֹטֵר
אֶת הַדְּבָר וְזוֹכְרוֹ, שְׁמָא יָבוֹא לְנִקָּם, לְפִיכָךְ הַקְּפִידָה תוֹרָה
עַל הַנְּטִירָה, עַד שִׁימָּחַה הָעוֹוֹן מִלְּבּוֹ כָּלֵל, וְלֹא יִזְכְּרֵנוּ. וְזוֹ
הִיא הַדַּעָה הַנִּכּוֹנָה שְׁאֵפְשֵׁר שִׁיתְקִים בָּהּ יִשׁוּב הָאָרֶץ וּמִשְׁאֵן
וּמִתְנֵן שְׁלִבְנֵי אָדָם זֶה עִם זֶה.

בְּרִיךְ רַחֲמֵנָא דְסִיעֵן

הלכות תלמוד תורה

יש בכללן שתי מצוות עשה: ראשונה – ללמד תורה; שנייה – לכבד מלמדיה ויודעיה.

ובאור שתי מצוות אלו בפרקים אלו.

פרק ראשון

א נשים ועבדים פטורין מתלמוד תורה, אבל קטן – אביו חייב ללמדו תורה, שנאמר: "ולמדתם את בניכם לדבר בם" (דברים יא, ט). ואין האשה חייבת ללמד את בנה, שכל החיב ללמד חייב ללמד.

ב1 כשם שאדם חייב ללמד את בנו, כך הוא חייב ללמד את בן בנו, שנאמר: "והודעתם לבניך ולבני בניך" (שם ד, ט). ולא בנו ובן בנו בלבד, אלא מצוה על כל חכם וחכם מישראל ללמד את כל התלמידים אף על פי שאינן בניו, שנאמר: "ושננתם לבניך" (שם ו, ט); מפני השמועה למדו: "בניך" – אלו תלמידיך, שהתלמידים קרויין 'בנים', שנאמר: "ויצאו בני הנביאים" (מלכים ב ב, ג).

ב2 אם כן, למה נצטוו על בנו ועל בן בנו? להקדים בנו לבן בנו, ובן בנו לבן חברו. ג1 וחייב לשכר מלמד לבנו ללמדו, ואינו חייב ללמד בן חברו אלא בחנם.

ג2 מי שלא למדו אביו – חייב ללמד את עצמו כשיפיר, שנאמר: "ולמדתם אתם ושמרתם לעשתם" (דברים ה, א). וכן אתה מוצא בכל מקום שהתלמוד קודם למעשה, מפני שהתלמוד מביא לידי מעשה ואין המעשה מביא לידי תלמוד.

ד הנה הוא ללמד תורה, ויש לו בן ללמד תורה – הוא קודם לבנו; ואם הנה בנו נבון ומשכיל מה שילמד יתר ממנו – בנו קודם. ואף על פי שבנו קודם, לא יבטל הוא, שפשוט שמצוה עליו ללמד את בנו, כך הוא מצוה ללמד את עצמו.

ה לעולם ילמד אדם תורה ואחר כך ישא אשה; שאם נשא אשה תחלה – אין דעתו פנויה ללמד. ואם הנה יצרו מתגבר עליו, עד שנמצא שאין לבו פנוי – ישא אשה ואחר כך ילמד תורה.

ו מאמתי מתחיל אביו ללמדו תורה? משיתחיל לדבר, מלמדו "תורה צוה לנו משה" (שם לג, ד) ופסוק ראשון מפרשת 'שמע' (שם ו, ד). ואחר כך מלמדו מעט מעט, פסוקים פסוקים, עד שיהא בן שש או בן שבע, לפי בריו, מוליכו אצל מלמד התינוקות.

ז1 הנה מנהג המדינה לקח מלמד התינוקות שכר – נותן לו שכרו. וחייב ללמדו בשכר עד שיקרא תורה שבכתב כלה.

ז2 מקום שנהגו ללמד תורה שבכתב בשכר – מתר ללמד בשכר. אבל תורה שבעל פה – אסור ללמדה בשכר, שנאמר: "ראה למדתי אתכם" (שם ד, ה) – מה אני בחנם למדתי, אף

אתם בחנם למדתם ממני. וכן כשתלמדו לדורות - בחנם, כמו שלמדתם ממני.

3 לא מצא מי שילמדו בחנם - ילמד בשכר, שנאמר: "אמת קנה" (משלי כג, כג). יכול ילמד לאחרים בשכר? תלמוד לומר: "ואל תמכר" (שם). הא למדת שאסור לו ללמד בשכר, אף על פי שלמדו רבו בשכר.

ח כל איש מישראל חייב בתלמוד תורה, בין עני בין עשיר, בין שלם בגופו בין בעל יסורין, בין בחור בין שהיה זקן גדול שתשש כחו. אפלו עני המחזיר על הפתחים, ואפלו בעל אשה ובנים - חייב לקבץ לו זמן לתלמוד תורה ביום ובלילה, שנאמר: "והגית בו יומם ולילה" (יהושע א, ח).

ט גדולי חכמי ישראל היו מהן חוטבי עצים, ומהן שואבי מים, ומהן סומין, ואף על פי כן היו עוסקים בתורה ביום ובלילה, והן מפלל מעתיקי השמועה איש מפי איש מפי משה רבנו.

י עד אמת חייב ללמד תורה? עד יום מותו, שנאמר: "ופן יסורו מלבבך כל ימי חיך" (דברים ד, ט), וכל זמן שלא יעסק בלמוד הוא שכח. יא וחייב לשלש זמן למידתו: שליש בתורה שבכתב, שליש בתורה שבעל פה, ושליש יבין וישפיל אחרית דבר מראשיתו, ויוציא דבר מדבר, וידמה דבר לדבר, וידין במדות שהתורה נדרשת בהן, עד שידע היאך הוא עקר המדות, והיאך יוציא האסור והמתר, וכיוצא בהן מדברים שלמד מפי השמועה; וענין זה הוא הנקרא 'תלמוד'.

יב פיצד? היה בעל אמונות, והיה * עוסק במלאכה שלש שעות ביום, ובתורה תשע: אותן התשע - קורא בשלש מהן בתורה שבכתב, ובשלש שעות בתורה שבעל פה, ובשלש מתבונן בדעתו להבין דבר מדבר. ודברי קבלה בכלל תורה שבכתב הן, ופרושן בכלל תורה שבעל פה, והענינות הנקראין 'פרדס' בכלל התלמוד.

יג במה דברים אמורים? בתחלת תלמודו שלאדם. אבל כשיגדיל בחכמה, ולא יהא צריך לא ללמד תורה שבכתב ולא לעסק תמיד בתורה שבעל פה - יקרא בעתים מזמנים תורה שבכתב ודברי השמועה, כדי שלא ישכח דבר מדברי תורה, ויפנה כל ימיו לתלמוד בלבד, לפי רחב לבו וישוב דעתו.

יד אשה שלמדה תורה - יש לה שכר, אבל אינו בשכר האיש, מפני שלא נצטות, וכל העושה דבר שאינו מצוה עליו, אין שכרו בשכר המצוה שעשה, אלא פחות ממנו. ואף על פי שיש לה שכר, צווי חכמים שלא ילמד אדם את בתו תורה, מפני שרוב הנשים אין דעתן מכוונת להתלמד, והן מוציאות דברי תורה לדברי הבאי לפי עניות דעתן.

יז אמרו חכמים: כל המלמד את בתו תורה, כאלו למדה תפלות. במה דברים אמורים? בתורה שבעל פה. אבל תורה שבכתב - לא ילמד אותה לכתחלה, ואם למדה, אינו כמלמדה תפלות.